

I. ARTYKUŁY

ZBYSZKO CHOJNICKI, TERESA CZYŻ

REGION – REGIONALIZACJA – REGIONALIZM

WSTĘP

Ostatnio znacznie wzrosło w Polsce zainteresowanie problematyką regionu, regionalizacji i regionalizmu. Regionalizacja stała się jednym z ważniejszych problemów politycznych i jest wykorzystywana jako modne hasło polityczne. Jego realizacja ma stanowić istotny element reformy systemu politycznego, społecznego i gospodarczego kraju, poprzez zmiany w organizacji terytorialnej państwa.

Również w Europie wzrasta zainteresowanie problematyką regionalizacji. Jest to spowodowane dwoma odmiennymi tendencjami. Z jednej strony rośnie integracja i likwidowanie barier międzypaństwowych, a z drugiej następuje wzrost dążeń separatystycznych i nacjonalizmu oraz odrębności etniczno-kulturowych. Przyczynia się to do zwiększenia roli społeczności regionalnych i lokalnych i ich samorządności.

Zainteresowaniu tą problematyką nie zawsze towarzyszy znajomość jej podstaw teoretycznych i głębsza refleksja nad nimi. Jest to niezbędne zarówno w badaniach nad regionami i w regionalizacji, jak i w dyskusjach i rozważaniach nad nimi oraz formułowaniu programów zmian struktur przestrzennych.

Celem tego artykułu jest właśnie przedstawienie w zarysie podstaw teoretycznych pojęcia regionu, regionalizacji i regionalizmu.

I. REGION

Wokół koncepcji regionu toczą się spory i rozważania dotyczące jego "istoty", określenia, charakterystyki, podziału i typów, roli poznawczej i praktycznej itp. Trafną diagnozę tej sytuacji przedstawił K. I. Tinkler (1973: 5): "... region cierpi na kryzys tożsamości [...]. Z pewnością wiele sporów wokół koncepcji regionalnej pochodzi z braku precyzyjnej terminologii lub założeń teoretycznych oraz z niezdolności dostarczenia zadowalających odpowiedzi na szereg istotnych pytań". Uzupełnić ją można stwierdzeniem J. Beaujeu-Garnier (1976: 79) "niewiele terminów jest tak nieprecyzyjnych jak słowo region. Oznacza ono wszystko dla wszystkich i jest używane zarówno w języku potocznym, jak i technicznym słowniku ekonomistów i administratorów, zarówno w opisach geograficznych, jak i broszurach turystycznych".

CONTENTS

I. ARTICLES

Zbyszko Chojnicki (Adam Mickiewicz University, Poznań)	
Teresa Czyż (Adam Mickiewicz University, Poznań)	
<i>Region – regionalisation – regionalism</i>	1
Bohdan Gruchman (Academy of Economics, Poznań)	
<i>The new paradigm of regional development</i>	19
Teresa Rabska (Adam Mickiewicz University, Poznań)	
<i>Reflexions on spatial arrangement of administration and its consequences for administrative activities</i>	25
Andrzej Kwilecki (Adam Mickiewicz University, Poznań)	
<i>The region and regional research in sociological perspective</i>	37
Tadeusz Walachowicz (Papal Theological Academy, Poznań)	
<i>New organization of the Roman-Catholic Church in Poland since 1992</i>	49
Maria Trojanek (Academy of Economics, Poznań)	
<i>Regional economic development controls</i>	59
Mirosława Opałto (Institute of Development and Strategic Studies, Warszawa)	
<i>System transformations of economy and regional politics</i>	69
Urszula Bak (Poznań)	
<i>Determinants of economic growth of communes in the Poznań province</i>	87
Ewa Małuszyńska (Academy of Economics, Poznań)	
<i>Cyclical variability of changes of investment outlays structure and employment in Mid-Western Macregion</i>	103
Krystyna Balawajder (Silesian University, Katowice)	
<i>Attitudes towards privatization and their socio-psychological conditions</i>	111
Krzysztof Krajewski (Jagiellonian University, Kraków)	
<i>Should drugs be legalised? (on American debate)</i>	123
II. REVIEW OF LITERATURE	133
III. REPORTS AND INFORMATIONS	139

Jakkolwiek pojęcie regionu jest stosowane w różnych dyscyplinach, a więc w historii, ekonomii, statystyce społeczno-ekonomicznej, socjologii i etnografii, politologii, ekologii i urbanistyce to jednak rozwinęło się w geografii, a w latach sześćdziesiątych stało się kluczowym pojęciem nowej dyscypliny nazwanej Regional Science tj. wiedza regionalna lub regionalistyka (por.: W. Isard 1956, 1960; Z. Chojnicki 1981; R. H. Funck 1991).

W geografii u podstaw koncepcji regionu występowało założenie, że powierzchnię ziemi można podzielić na obszary o odrębnym charakterze. Pojęcie regionu jako wyróżnionego obszaru stało się więc podstawą dla dokonywania podziału powierzchni ziemi na regiony oraz ich geograficznej charakterystyki. Na tym gruncie rozwinęła się koncepcja regionu jako ściśle określonej kategorii obszaru. Została ona następnie wykorzystana do badania i modelowania zróżnicowania przestrzennego oraz przeprowadzania różnych podziałów terytorialnych.

Pojęcie regionu jest różnie rozumiane i definiowane. H. W. Odum i H. E. Moore (1938) wymienili ponad czterdzieści definicji regionu. Od tego czasu przybyło ich sporo. Poglądy na temat pojęcia regionu obejmują więc szeroką gamę różnych określeń u których podstaw występują odmienne cele i założenia nie zawsze jasno sobie uświadamiane. Nadto wadliwość określeń sprawiają, że dość trudno tę problematykę usystematyzować i wyróżnić główne koncepcje.

Za podstawę takiej systematyzacji przyjmujemy wprowadzone przez K. Dziewońskiego (1967) rozróżnienie trzech kategorii regionu: 1) regionu – narzędzia badania, 2) regionu – narzędzia działania oraz 3) regionu – przedmiotu poznania. Rozróżnienie to K. Dziewoński (1967: 34) uzasadnia następująco: "Termin 'region' jest używany powszechnie [...] w trzech różnych – lecz wzajemnie powiązanych – znaczeniach, odpowiadających trzem różnym pojęciom 'części obszaru'. W dwóch pierwszych spośród tych trzech znaczeń podział przestrzeni na określone obszary – regiony – służy za narzędzie albo dla zamierzonego badania, a więc dla celów poznawczych, albo dla celów organizacji określonego działania społecznego w przestrzeni. W trzecim przypadku sam podział przestrzeni jest przedmiotem badania, to znaczy, że dążymy do wyróżnienia regionów – części przestrzeni, z którą mamy do czynienia, którą badamy. [...] Trzy pojęcia regionu zdefiniowane w ten sposób są odrębne, w praktyce jednak pomiędzy nimi istnieje wiele współzależności. Podział przestrzeni dla celów badawczych znajdzie w końcu zawsze odbicie w rezultacie badań. Stanowi on podstawę analizy przestrzennej, która przecież nigdy nie może wyjść poza wstępnie przyjęty układ odniesienia, jakim w tym wypadku jest ten podział. Podział przestrzeni dla celów analizy jest najczęściej powiązany – w większym lub mniejszym stopniu – z podziałem administracyjnym, który jak to już stwierdziliśmy, reprezentuje pojęcie 'regionu – narzędzia działania'. Z drugiej strony racjonalnie ustalony podział na regiony – narzędzia działania musi uwzględniać, musi być dostosowany do rzeczywistego podziału przestrzeni, tj. do podziału na regiony – przedmioty badania".

Kategoryzacja ta będzie stanowić podstawę charakterystyki koncepcji regionu, nadając jednak zmodyfikowany sens tym kategoriom. Przede wszystkim nie przyjmujemy założenia, że odniesieniem przedmiotowym pojęcia regionu jest przestrzeń geograficzna lub jakaś przestrzeń pojmowana substancjalnie.

Kategorie te przedstawiamy też w innej kolejności, gdyż pozwoli to na lepsze wykorzystanie różnych dystynkcji pojęciowych i ustaleń w toku dokonywania charakterystyki.

1. Region jako narzędzie badania

Koncepcja regionu jako narzędzia badania lub analizy przestrzennej sprowadza się do wyodrębnienia obszarów jednorodnych występowania pewnej cechy lub zespołu cech istotnych z punktu widzenia rozwiązywanego problemu badawczego. Jak stwierdza P. E. James (1959: 10) "region jest obszarem o dowolnej wielkości, jednorodnym z punktu widzenia pewnych kryteriów, który różni od sąsiednich obszarów zespół przestrzennie powiązanych cech. Region jest narzędziem naświetlania czynników danego problemu, który bez tego byłby mniej zrozumiały".

Podstawowymi warunkami uznania danego obszaru za region jest więc: 1) jednorodność w zakresie ściśle określonych kryteriów wyznaczania tego obszaru, 2) istotność kryteriów z punktu widzenia rozwiązywanego problemu. Jako dodatkowy warunek proponuje się niekiedy, jak to czyni D. Whittlesey (1954: 30) przyjęcie zasady, że kryteria te muszą się odnosić do współwystępowania w przestrzeni pewnego zespołu cech, między którymi zachodzą związki przyczynowe, ale warunku tego na ogół nie przestrzegano.

Koncepcja ta była ostro krytykowana. Zarzuca się jej subiektywizm i formalizm. Stanowić bowiem może podstawę dla wyodrębnienia nieskończonej ilości różnorodnych regionów, z których każdy może być ustalony przez odmienne kryteria. Krytykę taką przeprowadza m.in. K. Dziewoński (1957: 722) stwierdzając, że "pojęcie regionu jako narzędzia analizy geograficzno-ekonomicznej, jako elementu ustalonego przez badacza zależnie od potrzeb (a więc mniej lub więcej dowolnie) ma charakter formalny. Wykorzystanie pojęcia regionu jako narzędzia analizy sprowadza się w praktyce do terytorialnego grupowania zaobserwowanych faktów". Jak zauważa jednak A. Wróbel (1965: 17) dobór kryteriów wyróżniania regionu "ściśle związany jest z celem badania; dla ustalonego celu dobór kryteriów nie jest więc 'mniej lub więcej dowolny', bo tylko jeden określony zespół najbardziej znamienitych kryteriów jest słuszny (przynajmniej teoretycznie, tzn. przy dostatecznej wiedzy o badanym zagadnieniu i pełnej dostępności danych)".

Pojęcie jednorodności regionu mimo podnoszonych przeciw niemu zarzutów okazało się płodne i przy szerokiej interpretacji stało się podstawą wyróżnienia dwóch kategorii regionów: regionów jednolitych i węzłowych. Według oryginalnego sformułowania D. Whittlesey'a (1954: 36 - 37) ich określenie przedstawia się następująco:

"Regiony jednolite mają ten sam charakter na całym obszarze. Jednolitość ta nie jest jednak całkowita, gdyż zawsze występuje zróżnicowanie cech, dopuszczone w ramach przyjętych kryteriów, zaś różnice nieistotne zostają pominięte. Jednak w granicach wyznaczonych przez kryteria regiony tego rodzaju są jednolite. W przypadku regionów złożonych jednolitość określana jest w kategoriach zgrupowania cech.

Regiony węzłowe są jednorodne ze względu na swą wewnętrzną strukturę lub organizację. Istotnymi elementami tej struktury są: ognisko względnie ogniska i otaczający je obszar powiązany z ogniskami liniami krążenia".

Koncepcja regionów jednolitych (zwanymi też strefowymi, skalarnymi) stała się punktem wyjścia studiów nad zróżnicowaniem przestrzennym różnorodnych zjawisk społecznych, gospodarczych i przyrodniczych w postaci regionów jedno i wielocephowych np. regionów rolniczych, przemysłowych, turystycznych itp. Wystąpiły też próby podziału kraju na całościowe regiony jednolite wielocephowe w postaci regionów strefowych (por. T. Czyż, 1971).

Szczególnie interesująca okazała się koncepcja regionów węzłowych. Region węzłowy (zwany też nodalnym, powiązań, wektorowym) określa się jako zespół jednostek przestrzennych powiązanych siecią różnorodnych wzajemnych oddziaływań i sprzężeń z głównym ośrodkiem osadniczym (miastem lub zespołem miast), którego granice wyznaczają zasięgi tych powiązań. Powiązania te mogą dotyczyć usług, dojazdów do pracy itp. i kształtują np. region miasta lub aglomeracji miejskiej. Koncepcja regionów węzłowych została jednak oderwana od założeń na których została sformułowana i stała się głównym modelem regionu w rozumieniu strukturalnym.

Obok tego "klasycznego" ujęcia regionu w kategoriach jednorodności powstało pojęcie regionu jako klasy obszarów. Koncepcja regionu jako klasy obszarów lub klasy przestrzennej, w wyniku podziału przestrzeni geograficznej (ekonomicznej) lub grupowania jednostek przestrzennych, została sformułowana przez D. Grigga (1965: 481). Nie każda jednak klasa przestrzenna stanowi region. Regionami są tylko "indywidualne" o sobie tylko właściwej kombinacji cech, niepowtarzalnej w przestrzeni (Z. Chojnicki, T. Czyż 1973: 13). Wysuwa się też propozycje rozszerzenia pojęcia regionu, tak aby objąć nim różne typy klas przestrzennych (por.: J. Parysek 1982: 146). Nastąpiło w związku z tym przesunięcie uwagi z problematyki charakteru przedmiotowego regionu i jego "istoty" na zagadnienie ich wyznaczania i delimitacji tj. typologii przestrzennej i regionalizacji.

2. Region jako obiekt konkretny

Koncepcja regionu jako obiektu konkretnego jest wyrazem tradycyjnie mocno ugruntowanego w geografii stanowiska realistycznego. Według A. Wróbla (1965: 8) w literaturze geograficznej "znaleźć można wiele wypowiedzi wyrażających tezę, że regiony geograficzne (czy też "krajobrazy") stanowią rzeczywiście jakieś jednostkowe przedmioty "całości" posiadające swoistą "formę, strukturę i funkcje"; często powtarzano w tym kontekście twierdzenie, że regiony geograficzne stanowią "organizmy", mniej lub bardziej zbliżone do organizmów żywych". Stanowisko to lapidarnie formułuje P. Dumolard (1980: 21): "regiony istnieją niezależnie od badaczy; muszą oni odkrywać je, a nie tworzyć".

Sama koncepcja regionu jako obiektu konkretnego była niestety często formułowana wieloznacznie i metaforycznie. Nie wdając się w przedstawianie różnych jej sformułowań ograniczymy się do prezentacji jej w ujęciu strukturalno-systemowym.

Ujęcie strukturalno-systemowe pozwala najpełniej uchwycić całą złożoność i wieloaspektowość regionu jako obiektu konkretnego. Realizuje ono założenia podejścia systemowego, które nabiera coraz większego znaczenia w kategoryzacji i interpretacji przedmiotowej szczególnie trudnych do wyodrębnienia złożonych całości i ich konceptualizacji jakim jest właśnie region.

Koncepcje systemowego ujęcia regionu znalazły swoją realizację w sformułowaniach jego modeli przedmiotowych. Należą do nich:

- 1) modele przestrzenne gospodarki regionalnej prezentowane przez A. Löscha (1965), W. Isarda (1965, 1969), R. Domańskiego (1990) i innych;
- 2) modele społeczno-ekologiczne regionu (np. D. Nira, 1990);
- 3) modele regionu miejskiego (A. G. Wilson, 1981);
- 4) modele społeczno-terytorialne regionu (Z. Chojnicki 1988, A. B. Murphy 1991).

W charakterystyce tych modeli kładzie się nacisk na różne ich aspekty: przestrzenno-ekonomiczne, rozwojowe, ekologiczne, struktury węzłowej. Na tej podstawie wyłania się całościowa koncepcja przedmiotowa regionu w ujęciu strukturalno-systemowym. Przedstawia się ona następująco.

Region jest podsystemem społeczno-terytorialnym kraju. Jak każdy system konkretny cechuje go określony skład, otoczenie i struktura (Por.: Z. Chojnicki 1988). W skład regionu, oprócz zbiorowości ludzi, która zajmuje, użytkuje i kontroluje wyodrębniony obszar powierzchni ziemi tj. określone terytorium, wchodzi również infrastruktura kulturowa i techniczna w postaci układu osadniczego osadzonego w określonym środowisku geograficznym. Otoczeniem regionu jest zbiór regionów jako podsystemów tego samego rzędu z którymi jest powiązany wzajemnymi oddziaływaniami. Wyróżnić można otoczenie wewnętrzne tj. zbiór regionów tego samego kraju (system regionalny kraju) i zewnętrzne tj. regiony przynależne do innych krajów z którymi jest powiązany. Strukturę regionu tworzy struktura relacyjna, sektorowa i przestrzenna. Struktura relacyjna regionu ma charakter wewnętrzny i zewnętrzny. Struktura wewnętrzna regionu obejmuje ogół relacji i oddziaływań społecznych, transformacyjnych i ekologicznych, które wiążą elementy i złożone składniki regionu, struktura zewnętrzna natomiast powiązania międzyregionalne. Strukturę sektorową stanowią podsystemy działalności pełniące wyspecjalizowane funkcje jak podsystem przemysłu (który obejmuje zbiór przedsiębiorstw przemysłowych powiązanych ze sobą), rolniczy itp. Natomiast struktura przestrzenna regionu obejmuje podsystemy terytorialne niższego rzędu: subregionalny i lokalny.

Identyfikację czyli odrębność przedmiotową regionu wyznaczają (określają) następujące elementy: 1) ukształtowanie struktury węzłowej układu osadniczego, 2) wysoki poziom integracji społecznej, ekonomicznej i kulturowej, 3) wysoki poziom samoorganizacji, 4) charakter domknięcia i granic. Krótko skomentujemy je:

Ad. 1) Struktura węzłowa układu osadniczego z głównym ośrodkiem miejskim lub aglomeracją oraz siecią ośrodków niższego rzędu stanowi główny czynnik kształtujący powiązania wewnętrzne. Powiązania te w postaci sprzężeń są generowane i polaryzowane przez hierarchiczny układ ośrodków miejskich zawierających różne urządzenia infrastrukturalne i pełniących różne

funkcje produkcyjne i usługowe. Zasięg ich oddziaływania określa obszar regionu.

Ad. 2) Integracja regionu opiera się na trzech typach powiązań: społeczno-kulturowych, ekonomicznych i politycznych. Powiązania te występują w postaci świadomościowej, instytucjonalnej i materialnej. Świadomość wspólnoty i pozytywna ocena specyficznych własności zbiorowości a zwłaszcza ekonomicznej i cywilizacyjno-kulturowej aktywności są istotnymi czynnikami integracji. Obok nich istotną rolę odgrywają powiązania ekonomiczne w sferze produkcji i usług kształtujących poziom życia zbiorowości i rozwoju ekonomicznego. W powiązaniach politycznych ważną rolę mogą odgrywać aspekty etniczne i narodowościowe.

Ad. 3) Poziom samoorganizacji regionu jako społecznego systemu terytorialnego jest określony zakresem rozwiązywania problemów rozwoju i kształtowania jego "życia" społeczno-gospodarczego. Podstawowymi składowymi, które go wyznaczają są przede wszystkim: a) rozwój bazy ekonomicznej (przedsiębiorstwa przemysłowe i usługowe, banki itp.), b) efektywność działalności społeczno-gospodarczej i c) rozwój samorządności.

Ad. 4) Domknięcie regionu nie oznacza ani samowystarczalności, ani też izolacji, lecz ukształtowanie określonego układu sieci powiązań wewnętrznych i własności wyodrębniających go. Granice regionu w takim ujęciu z reguły mają charakter nieostrej i stanowią płynne strefy oddziaływania. Według terminologii S. Gale'a i M. Atkinsona (1979: 94) mają charakter niearytmomorficzny co "zakłada stan płynności, niezdeterminowania i zależności sytuacyjnej; (...) nie prowadzi (w sposób konieczny) do całkowitego podzielenego zbioru terytoriów".

3. Region jako narzędzie działania

Przypomnijmy, że według koncepcji K. Dziewońskiego (1967: 94) regiony te służą za narzędzie dla celów organizacji określonego działania społecznego w przestrzeni. Tak więc pojęcie regionu jako narzędzia działania odnosi się do obszaru stanowiącego jednostkę organizacji terytorialnej państwa. Stąd też jednostkę tę można nazwać regionem organizacji terytorialnej.

Organizacja terytorialna kraju stanowi jedno lub wielopoziomowy układ jednostek terytorialnych na jakie jest podzielone państwo głównie z punktu widzenia sprawnego działania administracji. Układ tych jednostek ma dwa wymiary: poziomy i pionowy, co daje złożoną strukturę piętrową (hierarchiczną).

W organizacji terytorialnej państwa występują dwa rodzaje podziałów: administracji ogólnej (publicznej) i specjalnej. Stosownie do tego podziału wyróżnić trzeba regiony administracyjne i regiony specjalne.

Pojęcie regionu administracyjnego odnosi się do decentralizacji działalności administracji ogólnej lub publicznej w wymiarze terytorialnym. Regiony te stanowią więc jednostki terytorialne określonego poziomu (szczebla), których władze wyposażone są w pewien zakres kompetencji uprawniających do działania w stosunku do podmiotów znajdujących się na ich obszarze. Ze względu na zakres tych kompetencji, ich funkcje i nominowanie należy rozróżnić regiony administracji rządowej i samorządowej.

Regiony administracji rządowej są jednostkami najwyższego i średniego poziomu, które służą (jak np. województwa i powiaty) przede wszystkim decentralizacji władzy państwowej w dziedzinie zarządzania. Tę kategorię regionu R. Muir (1983: 132) przedstawia następująco: "regiony administracyjne: (a) są jednostkami terytorialnymi z dobrze określonymi granicami; (b) zostały wprowadzone przez rząd centralny w formie regionów funkcjonalnych (węzłowych) dla wykonywania jednej lub wielu usług administracyjnych; (c) są odrębne od rządu lokalnego i (jeżeli taki istnieje) od federalnego podziału państwa; (d) posiadają administrację o ściśle określonych kompetencjach i która ma swoje własne miejsce w całościowym systemie terytorialnej organizacji".

Regiony samorządowe natomiast stanowią jednostki niższego lub najniższego poziomu podziału terytorialnego, których władze są niezależne od administracji rządowej i wyposażone w kompetencje do działań związanych z "problemami" lokalnymi i ponadlokalnymi. Sama koncepcja regionów lokalnych jest zależna od wykrystalizowania się charakteru i funkcji samorządu i władzy samorządowej. Przybiera ona różne formy na poziomie lokalnym (samorząd miast i gmin) i ponadlokalnym (związki miast i gmin). W różnych krajach występują różnorodne typy organizacji terytorialnej samorządu i stosunki między organami samorządowymi i władzy państwowej.

Trudno w krótkim zarysie przedstawić całą złożoność i skomplikowanie tej problematyki. W zasadzie jednak przyjęło się uznawać, że górne szczeble podziału są związane z działalnością władzy państwowej, a dolne - samorządowej. Jest to zapewne przejawem kształtowania dwóch form demokratyzacji życia publicznego centralnej i lokalno-regionalnej.

Odmienne znaczenia nabiera natomiast pojęcie regionu jako jednostki organizacji terytorialnej państwa w warunkach ustrojowych państwa federalnego. Nie wdając się w omawianie tego zagadnienia należy stwierdzić, że właśnie próby określenia "regionu autonomicznego" w strukturze terytorialnej naszego państwa wymagają zmiany podstawy rozważań tj. przeniesienia ich na grunt charakteru ustrojowego państwa.

Dla niektórych celów działania społecznego i gospodarczego niezbędne jest posługiwanie się jednostkami odrębnymi, nie pokrywającymi się z podziałem administracyjnym tj. regionami specjalnymi. Zalicza się do nich: okręgi wyborcze, diecezje kościelne, okręgi energetyczne, dyrekcje kolejowe, okręgi lasów państwowych, okręgi gospodarki wodnej itp.

Należy jeszcze zaznaczyć, że w Polsce nie można niektórych podziałów na regiony specjalne dopasować do podziału administracyjnego. Jednak trzeba dążyć do minimalizowania liczby podziałów specjalnych. Stanowi to warunek sprawnego zarządzania gospodarką w aspekcie terytorialnym.

II. REGIONALIZACJA

Regionalizacja jest czynnością wyodrębniania regionów w oparciu o określone metody postępowania badawczego. Regionalizacja może być jednak rozumiana nie tylko jako działanie, mające na celu ustalenie określonego podziału regionalnego, ale również jako konkretny podział regionalny czyli rezultat tego

postępowania. Regionalizacja jako czynność badawcza i jako wytwór są pojęciami komplementarnymi. Analiza każdego z tych pojęć wymaga więc odwołania się do pozostałego. W praktyce badawczej znaczenie pierwsze regionalizacji (jako samej czynności podziału) uznaje się jako pierwotne, a znaczenie drugie – jako wtórne.

Z kolei każde postępowanie regionalizacyjne wymaga przyjęcia określonej koncepcji regionu i uwzględnienia pewnych warunków, jakie nakłada na tę czynność badawczą.

W niniejszym opracowaniu przyjmujemy za punkt wyjścia trzy podstawowe koncepcje regionu, wyróżniające odpowiednio regionalizację: 1) analityczno-poznawczą, 2) strukturalną i 3) praktyczną.

1. Regionalizacja analityczno-poznawcza

Regionalizacja analityczno-poznawcza jest konsekwencją pojmowania regionu jako narzędzia analizy przestrzennej. Celem jej jest ujawnianie obszarów jednorodnych w kategoriach określonych zjawisk. Polega zaś na klasyfikacji, typologii i generalizacji przestrzennej.

Rezultatem takiego podejścia jest zróżnicowanie przestrzenne zjawisk społeczno-ekonomicznych w ujęciu różnych podziałów regionalnych. W wyniku takiego postępowania regionalizacyjnego dokonujemy np. delimitacji regionów poziomu życia w Polsce lub wydzielenia regionów migracji.

Regionalizacja o charakterze analitycznym pełni taką samą rolę jak klasyfikacja w naukach przyrodniczych. Jednorodność w zakresie uwzględnianych zjawisk i spójność przestrzenna, cechujące region pozwalają traktować go jako klasę przestrzenną. Stąd procedurę regionalizacji można ujmować jako czynność wyodrębniania tych klas tj. klasyfikację przestrzenną.

Koncepcja pojmowania regionalizacji jako pewnej klasyfikacji ma zasadnicze znaczenie dla opracowania algorytmu regionalizacji (por.: R. Domański 1964, B. J. L. Berry 1967, A. Wróbel 1967, Z. Chojnicki 1970, R. J. Johnston 1970).

Problem regionalizacji polega na tym, że wychodząc z danej liczby N podstawowych jednostek przestrzennych o określonej liczbie n cech należy wyznaczyć mniejszą liczbę k regionów ($k < N$), stanowiących klasy ciągłe przestrzennie i maksymalnie jednorodne wewnętrznie ze względu na dany zbiór cech.

Rozwiązania zagadnienia regionalizacji dokonuje się w oparciu o metody taksonomii numerycznej, tj. metody statystyczne klasyfikowania obiektów.

Algorytm regionalizacji składa się z trzech podstawowych czynności:

- 1) opracowania macierzy informacji geograficznej,
- 2) estymacji podobieństwa między podstawowymi jednostkami przestrzennymi,
- 3) grupowania lub podziału regionalnego (por.: Z. Chojnicki, T. Czyż 1973, J. J. Parysek 1982, E. Nowak 1990).

Punktem wyjścia jest określenie układu podstawowych jednostek przestrzennych. Podstawowa jednostka ma charakter operacyjny i najczęściej odpowiada najmniejszej jednostce administracyjnej, dla której posiada się dane

ze statystyki urzędowej. Układ jednostek opisuje się za pomocą cech nieodłącznych zwanych atrybutami lub cech relatywnych, tj. dotyczących relacji między jednostkami. Należy wybierać takie cechy, które są adekwatne z punktu widzenia celu i treści regionalizacji i istotne ze względu na maksymalizację zasobu informacji o jednostkach podstawowych. Określenia istotności cech dokonuje się przy pomocy metod statystycznej analizy wielozmiennej.

Estymacja podobieństwa polega na ocenie stopnia podobieństwa wielocelowego między jednostkami w oparciu o funkcje podobieństwa.

Podobieństwo lub niepodobieństwo stanowi kryterium grupowania lub podziału przeprowadzanego wg dwóch schematów klasyfikacji przestrzennej. Wyróżnia się:

1) klasyfikację typologiczną wg kryterium jednorodności, której rezultatem są nieciągłe klasy przestrzenne podstawowych jednostek zwane typami przestrzennymi. Typy przestrzenne mają rozkład mozaikowaty i biorą nazwy od charakteru zjawisk np. typy przestrzenne rolnicze, typy przestrzenne ludnościowe;

2) klasyfikację regionalną, realizującą postulat jednorodności i przylegania podstawowych jednostek, prowadzącą do wyznaczenia regionów w postaci obszarów jednorodnych i zwartych przestrzennie. Regiony są unikalnymi klasami przestrzennymi, nie tylko ze względu na położenie geograficzne, ale również ze względu na odpowiadającą im specyficzną kombinację zjawisk – cech. W wyniku realizacji takiego postępowania klasyfikacyjnego zostanie wydzielony określony region np. region północno-wschodni w Polsce.

Stąd też jednorodność obszaru można rozpatrywać ze względu na: 1) podobieństwo cech - atrybutów podstawowych jednostek, 2) stopień ścisłości powiązań wyrażonych cechami relatywnymi podstawowych jednostek. Pozwala to wyróżnić obszary jednolite (strefy), odpowiadające układom rozmieszczenia zjawisk oraz obszary węzłowe, odpowiadające układom powiązań. Każda z tych koncepcji jednorodności obszaru wymaga specyficznej procedury delimitacji z zastosowaniem określonych metod klasyfikacji.

Kryterium wydzielenia regionów jednolitych jest podobieństwo podstawowych jednostek ze względu na wiele cech, ujęte w pewien przedział wartości. W ramach tego przedziału podobieństwa cały obszar regionu traktuje się jako jednolity. Procedura wyodrębniania regionów jednolitych jest grupowaniem jednostek podobnych i sąsiadujących przestrzennie w klasy przestrzenne rozmieszczenia zjawisk przy zastosowaniu metod taksonomicznych.

Kryterium delimitacji regionu węzłowego stanowią powiązania społeczno-ekonomiczne między podstawowymi jednostkami przestrzennymi, które są symptomem ich funkcjonalnej komplementarności. Relacje występujące w układzie jednostek przestrzennych mogą być niesymetryczne, szczególnie w sytuacji, gdy rozpatruje się jeden rodzaj powiązań (tj. jedną cechę relatywną jednostek). Ta niesymetryczność relacji wywodzi się z dominacji określonych jednostek przestrzennych nad pozostałymi albo z ich podporządkowania innym jednostkom, a więc świadczy o układzie hierarchicznym jednostek. Zbiór jednostek przestrzennych zawierających jednostki różnych rzędów hierarchicznych, zorganizowanych wokół jednostki najwyższego rzędu czyli węzła tworzy wtedy region węzłowy.

Delimitacja regionów węzłowych sprowadza się do określenia ciągłego zbioru jednostek przestrzennych, które wykazują silniejsze powiązania między sobą (tzw. powiązania wewnętrzne) niż z jednostkami nie należącymi do tego zbioru (tzw. powiązania zewnętrzne) i analizy rzędu hierarchicznego jednostek tj. ich roli w układzie powiązań.

Do delimitacji regionów węzłowych stosuje się taksonomiczne metody grupowania hierarchicznego, metody grafowe, analizę głównych składowych (technika Q), analizę Q (por.: T. Czyż, B. Kotkowski, 1987).

Delimitacja regionów – narzędzi analizy polega więc na "rozwinieciu" procedury regionalizacji i wyodrębnieniu regionów *ex post*.

2. Regionalizacja strukturalna

Strukturalno-systemowe pojmowanie regionu jako obiektu prowadzi do regionalizacji stanowiącej postępowanie, które zmierza do rozpoznania go w złożonej strukturze rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Ponieważ w takim znaczeniu region jest konkretnym terytorialnym systemem społecznym to nie jest on jedynie obszarem, ale pewną całością terytorialną wyodrębnioną z otoczenia ze względu na wewnętrzne powiązania. Stąd też dla wyznaczenia go może być wykorzystana koncepcja regionu jako układu powiązań tj. regionu węzłowego.

Istotnym elementem modelu regionu strukturalno-systemowego jest więc układ węzłowy powiązań. Układ węzłowy stanowi szkielet regionu i obejmuje główny ośrodek miejski i jednostki osadnicze niższych rzędów, między którymi zachodzą powiązania. Podstawową cechą regionu jako układu powiązań jest jego domknięcie. Z zagadnieniem stopnia domknięcia ściśle łączy się problem rozdzielania regionów od innych regionów, a więc ustalenia granic regionu.

Granice regionu są wynikiem integracji regionu na skutek wykształcenia się silnych więzi wewnętrznych o charakterze społecznym i ekonomicznym. Granice regionu nie są jednak wyraźnie wytyczone i stanowią płynne strefy oddziaływania.

Delimitację regionów – systemów terytorialnych sprowadza się do: 1) określenia układu hierarchicznego powiązań i 2) sprawdzenia jego domknięcia.

Przy wyznaczaniu regionów przyjmuje się *ex ante*, że pewien obszar jest regionem i założenie to weryfikuje się poprzez identyfikację układu powiązań i ustalenie określonego zakresu domknięcia. Przyjęcie takiej zasady postępowania badawczego stwarza możliwości pozytywnej weryfikacji układu testowanego drogą uwzględnienia kolejnych innych wariantów hipotezy pierwotnej (por.: K. Dziewoński 1967; Z. Kaczmarek, J. J. Parysek, 1986).

Przy delimitacji układu powiązań można wykorzystać wymienione już metody delimitacji regionów węzłowych. Jako miernik domknięcia regionu stosuje się stosunek powiązań wewnątrzregionalnych do powiązań międzyregionalnych, natomiast jako metodę weryfikacji domknięcia regionu przyjmuje się wielozmienną analizę wariancji.

Ważnym problemem pozostaje ustalenie i wybór mierników powiązań społecznych i gospodarczych w regionie. Na przykład R. Domański (1970) określił

stopień domknięcia regionu Konin – Łęczyca – Inowrocław stosując przepływy produkcyjne. Spośród powiązań społecznych i gospodarczych za najbardziej istotny miernik konkretnych relacji regionalnych przyjmuje się najczęściej dojazd do pracy i migracje, gdyż stanowią one cechę diagnostyczną świadczącą o występowaniu szerszego zbioru relacji społecznych i ekonomicznych. O wyborze tych mierników decyduje również dostępność danych statystycznych. Relacje regionalne określa się również na podstawie zmiennych teoretycznych z modelu grawitacji i modelu potencjału.

Szczególnie wartościową miarą jest potencjał ludności (Z. Chojnicki, 1966). Potencjał ludności wykazuje ścisłą korelację z wieloma zjawiskami społecznymi i ekonomicznymi i jego zastosowanie oznacza wprowadzenie podejścia wieloaspektowego i systemowego do regionalizacji. Przedmiotem analizy staje się konfiguracja powiązań w postaci powierzchni potencjału ludności estymowana w skali systemu regionalnego kraju. Regionalne szczyty potencjału pozwalają identyfikować węzły regionalne w postaci miast wyższego rzędu. Układy współśrodkowe izolinii w pobliżu szczytu tzw. powierzchnie okołoszczytowe potencjału odpowiadają układom powiązań. W ten sposób możliwe jest określenie liczby i lokalizacji ośrodków regionalnych oraz zasięgów ich oddziaływania.

Granice regionów - systemów terytorialnych mają charakter rozmyty. Przynależność obszarów marginalnych do poszczególnych regionów jest nieostra oraz stopniowalna. Granice regionu nie są granicami podziału rozłącznego, lecz zbiorem punktów o oszacowanym stopniu przynależności. Przydzielanie obszarów stykowych (marginalnych) do określonego regionu może być dokonane przy zastosowaniu teorii zbiorów rozmytych L. A. Zadeha (por.: Y. Leung, 1985).

Granica regionu jako granica oddziaływania dwóch węzłów regionalnych może być również przeprowadzona w oparciu o rozpoznanie indywidualnych preferencji dotyczących przynależności regionalnej, a więc odwołanie się do świadomości regionalnej mieszkańców.

3. Regionalizacja praktyczna

Regionalizacja praktyczna stanowi postępowanie zmierzające do ustalania lub testowania podziałów terytorialnych dla celów praktycznego działania tj. kształtowania organizacji terytorialnej państwa.

Według A. Wróbla (1965) konstrukcja podziału na regiony organizacyjne wymaga spełnienia dwóch zasadniczych grup warunków.

Pierwsza grupa warunków tzw. wewnętrznych odnosi się do stosunku danego podziału terytorialnego do istniejącej struktury regionalnej. Jak stwierdza A. Wróbel (1965: 62) "Warunki te nie muszą bynajmniej polegać na określeniu, że granice podziału mają odwzorowywać granice jakichś układów regionalnych; częściej sformułować je można w postaci negatywnej, tj. w postaci warunków nieprzecinania przez podział określonych układów, bądź "rdzeni" takich układów, tj. obszarów, na których odnośne cechy przestrzeni rysują się szczególnie

wyraźnie (nie można np. wyobrazić sobie projektu podziału na większe jednostki administracyjne, który by rozdzielał zespół miast Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego". Region organizacyjny powinien być dostosowany do zasięgu układów węzłowych zjawisk społeczno-ekonomicznych, gdyż ułatwia to działalność praktyczną.

Druga grupa warunków ma charakter "zewnętrzny" w stosunku do istniejącej struktury regionalnej. Warunki zewnętrzne odnoszą się do wielkości obszaru, kształtu, apriorycznego określenia ośrodka regionalnego, pewnych wielkości zagregowanych w regionach np. liczby ludności, potencjału gospodarczego. Warunki zewnętrzne wywodzą się z założonych funkcji podziału terytorialnego i konieczności uwzględniania zasad dobrego zarządzania i administrowania oraz zaspokajania potrzeb społeczeństwa przy minimum wysiłku.

Spośród kryteriów zewnętrznych dla podziału administracyjnego szczególnie istotny jest warunek w przybliżeniu równej "wielkości" jednostek oraz warunek odnoszący się do pewnego minimalnego potencjału gospodarczego takich jednostek. Ten ostatni warunek nabiera znaczenia w systemie gospodarki wolnorynkowej, w której budżety terenowe w niewielkim stopniu są zasilane dotacjami z budżetu centralnego.

Jak stwierdza A. Wróbel (1965: 39): "W przypadkach prostych, jak np. wyznaczenie obszarów obsługi dla szeregu zlokalizowanych w różnych miejscach hurtowni, należących do jednego przedsiębiorstwa, kryteria delimitacji mogą mieć charakter czysto zewnętrzny. Określa je bowiem zespół równań, przy pomocy których znajdujemy wartości ekstremalne pewnych wielkości, jak koszty transportu, suma odległości itp."

Natomiast w większości przypadków podziałów regionalnych dla celów praktycznego działania, a zawsze jeżeli chodzi o zagadnienie tak złożone jak podział kraju dla celów administracji kryteria wyznaczania takich podziałów mają zarówno wewnętrzny jak zewnętrzny charakter.

Należy jeszcze zaznaczyć, że relacje między regionem organizacji terytorialnej i regionem – systemem terytorialnym mają charakter dwustronny. Następstwem podziału na jednostki administracyjne, regiony zarządzania gospodarką jest rozwinięcie więzi społeczno-ekonomicznej, które prowadzą do kształtowania się węzłowych struktur regionalnych. I tak podział administracyjny Polski na 17 województw w latach 1950 - 1975 zaadoptował do swojego układu starsze formy regionalne i narzucił życiu gospodarczemu i społecznemu określone ramy przestrzenne rozwoju. W warunkach względnej stabilności tego podziału wykrystalizowały się w granicach województw węzłowe układy powiązań społeczno-gospodarczych. W rezultacie zachodziła pewna zgodność między podziałem na województwa a układem regionów – systemów terytorialnych. Jednocześnie jednak proces rozwoju społeczno-gospodarczego prowadził do kształtowania się coraz bardziej złożonych przestrzennych struktur społeczno-ekonomicznych i w konsekwencji do większej dyferencjacji struktur regionalnych. Stało się to z kolei jedną z przyczyn konieczności zmiany podziału administracyjnego. Stosownie do przyjętego podziału regionów organizacji terytorialnej na regiony administracyjne i regiony specjalne należy wyróżnić odmienne procedury delimitacji podziałów terytorialnych.

W procedurze delimitacji regionów administracyjnych stosuje się dwie strategie.

Pierwsza strategia wiąże się z procedurą dwustopniową. Punktem wyjścia jest rozpoznanie struktury regionalnej kraju, stopnia jej zróżnicowania i scalania. Następnie dokonuje się transformacji regionalizacji strukturalnej w regionalizację w sensie podziału na jednostki administracji, na drodze uwzględnienia dodatkowych kryteriów o charakterze arbitralnym.

Druga strategia polega na weryfikacji hipotetycznego układu regionów administracyjnych. Ustaloną *ex ante* jednostkę administracyjną testuje się celem odpowiedzi na pytanie, czy odpowiada ona rzeczywistemu układowi powiązań społeczno-ekonomicznych. W roli układu hipotetycznego może występować (1) istniejący już podział administracyjny lub (2) układ wzorcowy w postaci układu regularnego, geometrycznego, określony w oparciu o przesłanki modeli organizacji przestrzennej osadnictwa i usług zawartych w teoriach W. Christallera i A. Löschera.

W pierwszym przypadku wyniki badań stanowią jedynie podstawę do ewentualnej korekty podziału administracyjnego.

Rozwiązania zagadnienia delimitacji regionów administracyjnych w aspekcie metodologicznym dokonuje się przy zastosowaniu metod taksonomicznych, analizy wielozmiennej (analiza wariancji, analiza dyskryminacyjna), modeli łańcuchów Markowa (por.: D. A. Cliff i inni 1975, Z. Chojnicki, T. Czyż, 1978, T. Czyż, 1981).

Odmienne jest postępowanie dotyczące delimitacji podziałów terytorialnych dla celów specjalnych; ma ono charakter jedno lub wielokryterialny.

Rozwiązanie zagadnienia delimitacji regionów specjalnych opartego na pojedynczym kryterium sprowadza się do rozwiązania optymalnego. Przykładowo delimitacja okręgów szkolnych przy założeniu minimalizacji kosztów transportu uczniów sprowadza się do rozwiązania zagadnienia transportowego przy zastosowaniu programowania liniowego (por.: M. H. Yeates, 1963). Procedura delimitacji regionów specjalnych oparta na wielu kryteriach jest bardziej skomplikowana. Przykładowo wyznaczanie miejskich okręgów wyborczych składa się z dwóch etapów. Obejmuje regionalizację wg pojedynczego kryterium (liczby wyborców, kształtu obszaru, niepodzielności granic miasta) i określenie optymalnego układu okręgów wyborczych dla każdego wariantu regionalizacji. W przypadku braku korelacji między cechami – kryteriami nie określa się optymalnego rozwiązania ze względu na wiele kryteriów, tylko przyjmuje rozwiązanie kompromisowe (por.: R. J. Johnston, D. J. Rossiter, 1981).

Oprócz modeli optymalizacyjnych rozwiązywanych metodami programowania liniowego w procedurze delimitacji regionów specjalnych użyteczne są również metody pomiaru efektywności kształtu jednostek przestrzennych, miary centrograficzne, metody taksonomiczne (por.: B. H. Massam, M. T. Goodchild, 1971; P. Haggett i inni, 1977).

Granice regionów administracyjnych i specjalnych muszą być wyraźnie wytyczone. Regiony te muszą być ściśle określonymi i rozłącznymi jednostkami terytorialnymi o granicach ustalonych w odpowiednim akcie prawnym. Granice są czynnikiem wyjściowym i wyodrębniając terytorium regionu kształtują jego powiązania wewnętrzne.

III. REGIONALIZM

Pojęcie regionalizmu odnosi się zarówno do stanu świadomości społecznej jaka dominuje w zbiorowości mieszkańców regionu i jej kręgach opiniotwórczych, jak i do aktywności gospodarczej, kulturowej i politycznej tej zbiorowości.

U podstaw kształtowania świadomości regionalnej występuje poczucie związku zbiorowości ludzi z obszarem ich zamieszkania, które niekiedy nazywa się tożsamością regionalną. Na świadomość regionalną składa się jednak nie tylko określony stosunek zbiorowości ludzi do terytorium, ale również określone więzi międzyludzkie na tym terytorium. Przywiązanie ludności do terytorium i związane z tym specyficzne nawyki, postawy życiowe, pragnienia, stanowią więź psychospołeczną między mieszkańcami regionu i każą uświadamiać im wspólność swej egzystencji.

Świadomość regionalna jest formą świadomości społecznej, która odnosi się do poczucia odrębności własnego terytorium i własnej społeczności. Wytwarza przekonanie, że wszystkie jednostki zbiorowości regionalnej są związane z pewnymi wartościami przypisywanymi całej zbiorowości.

Stan świadomości regionalnej charakteryzuje zbiór przekonań lub poglądów, które głoszą, 1) że zbiorowość tę cechują pewne specyficzne własności gospodarcze, kulturowe i polityczne, 2) że własności te, a przynajmniej niektóre z nich, zbiorowość ta ocenia pozytywnie traktując za wartości, które należy zachować i umacniać, 3) że zachodzi potrzeba odpowiednio ukierunkowanej działalności w różnych sferach życia społecznego realizującej te wartości, które zwiększyłyby jej niezależność.

Regionalizm stanowi więc syndrom różnorodnych własności specyficznych dla zbiorowości ludzi występujących na danym obszarze i określających jego odrębność. W tym sensie wyznacza on unikalność regionu.

Regionalizm przejawia się w postaci ruchu ideologicznego głoszącego jego programy i dążenia do pewnej jego instytucjonalizacji oraz ukierunkowania na tej podstawie działalności w różnych sferach życia społecznego, w tym także zwiększenia samorządności.

Ruchy i dążenia regionalistyczne stanowią z jednej strony reakcję na nadmierny centralizm i uniformizm kulturowy i ekonomiczny, a z drugiej są kształtowane przez odrębności kulturowe, etniczne i narodowościowe wzmacniane różnicami poziomu gospodarczo-cywilizacyjnego i szans rozwoju gospodarczego.

W Polsce lat dziewięćdziesiątych, w okresie przełomu politycznego, społecznego i gospodarczego nastąpiło silne ożywienie regionalizmu. Regionalizm ma dwa aspekty: kulturowo-historyczny i organizacyjno-reformatorski. Pierwszy aspekt ma charakter tradycjonalistyczny i opiera się na odrębnościach kulturowych i historycznych. Drugi aspekt wyraża się w dążeniu do instytucjonalizacji regionów w postaci wielkich województw w nowym podziale administracyjnym kraju i do uzyskania przez te regiony określonego stopnia autonomii, głównie gospodarczej.

Regionalizm przybiera różną postać, ze względu na różnorodność czynników działających w poszczególnych regionach i ich uwikłania. Konsekwencje

regionalizmu mają odmienny charakter w perspektywie kraju i perspektywie europejskiej (kontynentalnej).

W perspektywie krajowej regionalizm jest podstawą z jednej strony kształtowania odrębności i "tożsamości" regionalnej, a więc kształtowania regionów jako konkretnych systemów terytorialnych oraz struktury terytorialnej państwa, a z drugiej zwiększania ich samorządności, a nawet dążenia do autonomii gospodarczej i politycznej. Dążenie do większej samodzielności lub autonomii ekonomicznej jest charakterystyczne dla regionów stosunkowo silnych gospodarczo, które mają większą możliwość efektywnego inwestowania oraz generowania nowych przedsięwzięć gospodarczych i technicznych na własnym obszarze. Stąd składnikiem świadomości regionalnej jest pogląd, że środki wytwarzane na danym obszarze powinny być tam inwestowane.

Oprócz szeregu korzyści związanych z efektywnością i mnożnikami regionalnymi może to prowadzić jednak do utrwalania istniejących dysproporcji rozwojowych między regionami i wzmacniania inercji istniejącej struktury regionalnej kraju.

W aspekcie polityczno-administracyjnym występują wyraźnie odmienne konsekwencje "usamorządowienia" i autonomii regionalnej.

Nie wdając się w rozważania na temat korzyści zwiększania samorządności nie tylko na poziomie lokalnym, lecz także regionalnym należy zauważyć, że wyzwalają one inicjatywę i aktywność zwłaszcza na tych polach działalności na których decydujące znaczenie mają syndromy lokalne lub regionalne.

Autonomia regionalna zwłaszcza w przypadku realizacji odrębności prawnoustrojowych prowadzi do dezintegracji całego systemu państwa i zmniejsza jego odporność i samodzielność polityczno-gospodarczą a w pewnych przypadkach, jak autonomii narodowościowej może prowadzić do działalności odśrodkowej; co zwłaszcza w sytuacji niektórych krajów Europy Wschodniej i Środkowej może mieć konsekwencje destabilizujące. Pełna realizacja programu autonomicznych regionów prowadzi też do przekształcenia państwa unitarnego w federalne.

W perspektywie europejskiej konsekwencje regionalizmu odnoszą się przede wszystkim do stale zwiększającej się roli skali regionalnej w stosunku do krajowej (państwowej) w procesach różnicowania oraz integrowania społeczeństw. Zmniejszanie się roli dyferencyjnej państwa i jego granic w Europie Zachodniej na skutek integracji zwiększyło rolę regionów w kształtowaniu struktury przestrzennej Europy i nadało im nowy wymiar. Kształtuje się też szereg nowych struktur regionalnych w postaci np. regionów ponadgranicznych. Jest to jednak zagadnienie, które wymaga odrębnego i kompetentnego rozpatrzenia.

LITERATURA

- Beaujeu-Garnier, 1976. *Methods and perspectives in geography*. London.
 Berry B. J. L., 1967. *Grouping and regionalization: an approach to the problem using multivariate analysis*. W: W. L. Garrison, D. F. Marble (ed.) *Quantitative Geography*, 13, Northwestern University, Evanston.

- Chojnicki Z., 1966. *Zastosowanie modeli grawitacji i potencjału w badaniach przestrzenno-ekonomicznych*. PAN KPZK, Studia, 14, Warszawa.
- Chojnicki Z., 1970. *Podstawy teoretyczne zastosowania metod matematycznych w badaniach przestrzennych rolnictwa*. PAN KPZK, Biuletyn 61, Warszawa, 7 - 41.
- Chojnicki Z., 1981. *Problemy metodologiczne Regional Science*. Przegląd Geograficzny 53, 2, 267 - 283.
- Chojnicki Z., 1988. *Koncepcja terytorialnego systemu społecznego*. Przegląd Geograficzny 60, 4, 491 - 510.
- Chojnicki Z., Czyż T., 1973. *Metody taksonomii numerycznej w regionalizacji geograficznej*. Warszawa.
- Chojnicki Z., Czyż T., 1978. *Struktura przestrzenna kraju w ujęciu makroregionalnym*. W: Z. Chojnicki, T. Czyż, J. Parysek, W. Ratajczak. *Badania przestrzennej struktury społeczno-ekonomicznej Polski metodami czynnikowymi*. PAN Oddział w Poznaniu, Seria Geografia, 2, Warszawa, 61 - 82.
- Cliff D. A., Haggett P., Ord J. K., Bassett K. A., Davies R. B., 1975. *Elements of spatial structure. A quantitative approach*. Cambridge.
- Czyż T., 1971. *Zastosowanie metody analizy czynnikowej do badania ekonomicznej struktury regionalnej Polski*. Wrocław.
- Czyż T., 1981. *Administrative division and regional structure of Poland*. Quaestiones Geographicae, 7, 5 - 20.
- Czyż T., Kotkowski B., 1987. *Zastosowanie analizy Q do badania struktury systemu regionalnego*. Przegląd Geograficzny, 59, 3, 219 - 258.
- Domański R., 1964. *Procedura typologiczna w badaniach ekonomiczno-geograficznych*. Przegląd Geograficzny, 36, 4, 627 - 655.
- Domański R., 1970. *Syntetyczna charakterystyka obszaru. Na przykładzie Okręgu Przemysłowego Konin-Łęczyca-Inowrocław*. Warszawa.
- Domański R., 1990. *Gospodarka przestrzenna*. Warszawa.
- Dumolard P., 1980. *Le concept de la région: ambiguïtés, paradoxes ou contradictions?* Trav. Inst. Geogr. Reims, 41 - 42, 21 - 32.
- Dziewoński K., 1957. *Niektóre problemy badania regionów gospodarczych w Polsce*. Przegląd Geograficzny, 29, 719 - 739.
- Dziewoński K., 1967. *Teoria regionu ekonomicznego*. Przegląd Geograficzny, 39, 1, 33 - 50.
- Funck R. H., 1991. *Presidential address: Regional Science in transition*. Papers in Regional Science, 70, 1, 1 - 8.
- Gale S., M. Atkinson, 1979. *On the set theoretic foundations of the regionalization problem*, w: S. Gale, G. Olsson (ed.), *Philosophy in Geography*, Dordrecht, 65 - 120.
- Grigg D., 1965. *The logic of regional systems*. Annals of the Association of American Geographers 55, 3, 465 - 491.
- Haggett P., Cliff A. D., Frey A., 1977. *Locational analysis in human geography*. London.
- Isard W., 1956. *Regional Science, the concept of region and regional structure*, Papers and Proceedings, The Regional Science Association 2, 13 - 26.
- Isard W., 1965. *Metody analizy regionalnej. Wprowadzenie do nauki o regionach*. Warszawa.
- Isard W., 1969. *General theory. Social, political, economic, and regional with particular reference to decision - making analysis*. Cambridge.
- James P. E., 1959. *American geography at Mid-Century*. W: P. E. James (ed.), *New viewpoints in geography*, Washington, 10 - 18.
- Johnston R. J., 1970. *Grouping and regionalizing: some methodological and technical observations*. Economic Geography, 46, 2, 293 - 305.
- Johnston R. J., Rossiter D. J., 1981. *An approach to the delimitation of planning regions*. Applied Geography, 1, 55 - 69.
- Kaczmarek Z., Parysek J. J., 1986. *Zastosowanie wielozmiennej analizy wariancji do weryfikacji struktury regionalnej województwa poznańskiego*. W: T. Czyż (red.) *Metody badania struktury regionalnej*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM, Seria Geografia 32, 21 - 37.
- Leung Y., 1985. *Basic issues of fuzzy set theoretic spatial analysis*. Papers of the Regional Science Association, 58, 35 - 46.
- Lösch A., 1965. *Gospodarka przestrzenna*. Warszawa.

- Massam B. H., Goodchild M. T., 1971. *Temporal trends in the spatial organization of a service agency*. Canadian Geographer, 15, 3, 193 - 205.
- Muir R., 1983. *Regional administration in Western Europe: an integration of political power*. W: M. A. Busteed (ed.) *Developments in Political Geography*, London.
- Murphy A. B., 1991. *Regions as social constructs: the gap between theory and practice*. Progress in Human Geography, 15, 1, 22 - 35.
- Nowak E., 1990. *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*. Warszawa.
- Nir D., 1990. *Region as a socio-environmental system*. Dordrecht.
- Odum H. W., Moore H. E., 1938. *American regionalism*. New York.
- Parysek J. J., 1982. *Modele klasyfikacji w geografii*. Poznań: Wyd. Naukowe UAM, Seria Geografia 31.
- Tinkler K. J., 1973. *A theory of the region*. The East African Geographical Review, 11.
- Whittlesey D., 1954. *The regional concept and the regional method*. W: James P. E., Jones C. F. (eds.), *American Geography: Inventory and Prospect*, Syracuse.
- Wilson A. G., 1991. *Geography and the environment*. New York.
- Wróbel A., 1965. *Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii*. Warszawa.
- Wróbel A., 1967. *Pojęcie regionu a metoda regionalna*. Przegląd Geograficzny 39, 1, 73 - 84.
- Yeates M. H., 1963. *Hinterland delimitation: a distance minimizing approach*. Professional Geographer, 15, 6, 7 - 10.

REGION - REGIONALISATION - REGIONALISM

Summary

In the article an attempt is made to systematise the various understandings of a region, regionalisation and regionalism in geography, and to show how these concepts can be useful in the solution of contemporary research problems. This systematisation rests on the distinction between three categories of regions: (1) a region as a tool of research, (2) a region as a concrete object, and (3) a region as a tool for action. This categorisation provides a basis for the characterisation of the concepts of a region.

A region as a tool of research, or spatial analysis, rests on the notion of the homogeneity of an area. This understanding can be found in the conception of a uniform region and the conception of a nodal region. The notion of a region as a concrete object can be found in a structural-systems approach. A region as a territorial system is identified by the following elements: 1) the nodal structure of the settlement system, 2) a high level of social, economic and cultural integration, 3) a high level of self-organisation, and 4) the nature of the closure and boundaries. A region as a tool for action is an area of a unit of the State's territorial organisation. Hence it is called a region of territorial organisation. There are two kinds of such regions: administrative (of the central and local governments) and special.

The three basic concepts of a region are the starting-point for distinguishing: 1) analytical-cognitive regionalisation, 2) structural regionalisation, and 3) practical regionalisation. The analytical kind of regionalisation is understood as a form of spatial classification of prime importance in the preparation of an algorithm of regionalisation based on taxonomic methods. Regionalisation associated with the structural-systems understanding of a region seeks to distinguish it in the complex socio-economic reality. The delimitation of regions - territorial systems consists in 1) determining the hierarchical system of links, and 2) testing its degree of closure. Practical regionalisation, which aims at establishing or testing territorial divisions for practical activity, must satisfy two groups of conditions. Internal ones refer to the relation between a territorial division and the existing regional structure. External ones refer mainly to the equality of "unit size" and the economic potentials of these units.

Regionalism is taken to mean a set of various properties which are typical of a community of people and which occur in an area and define its separate character. In this sense the concept defines the uniqueness of a region. The concept of regionalism refers both to the state of social consciousness dominant in the regional community and its opinion-creating circles, and to the economic, cultural and practical activity of this community. Regionalistic movements and tendencies are a response to excessive centralism and cultural and economic uniformity on the one hand, and on the other they are a product of cultural, ethnic and national differences reinforced by differences in the economic and civilisation levels and opportunities for economic development.

BOHDAN GRUCHMAN

NOWY PARADYGMAT ROZWOJU REGIONALNEGO

I. WSTĘP

Wraz z upadkiem dawnego systemu społeczno-gospodarczego zdezaktualizował się paradygmat rozwoju regionalnego właściwy temu systemowi. Poszukujemy nowego wzorca rozwoju przestrzennego, który by odpowiadał warunkom tworzącej się gospodarki rynkowej¹. W tej gospodarce nie ma wszakże jednego, raz ustalonego paradygmatu. Zmienia się on wraz z przemianami, jakim podlega ta gospodarka w poszczególnych krajach i w skali międzynarodowej.

Ostatnio coraz wyraźniej krystalizuje się wzorzec rozwoju regionalnego oparty na procesach innowacyjnych. W aktualnych warunkach krajów rozwiniętych i postępującej globalizacji gospodarki na świecie, to co w ostatecznej instancji decyduje o rozwoju regionalnym to zdolność poszczególnych regionów do stałego generowania i adaptacji nowych technologii, rozwiązań organizacyjnych i nowej wiedzy. Zdolność ta będzie również rozstrzygała o losach poszczególnych regionów w ramach przyszłej, jednolitej przestrzeni ekonomicznej Europy.

Warto w związku z tym zapoznać się z głównymi przesłankami i cechami nowego paradygmatu rozwoju regionalnego opartego na innowacyjności oraz zastanowić się, jakie są szanse zaistnienia takiego wzorca rozwoju regionalnego w warunkach polskich.

II. UWARUNKOWANIA INNOWACYJNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTW

Egzystencja przedsiębiorstw zależy od cykli życiowych ich produktów i usług, te ostatnie zaś zależą od innowacji produktowych i procesowych, a także często organizacyjnych. Innowacje te zapewniają trwałe podstawy rozwoju przedsiębiorstw, gdy układają się w ciągły proces innowacyjny. Zależy on od wielu czynników wewnętrznych przedsiębiorstwa, w tym przede wszystkim od postaw ludzkich podatnych na stały proces uczenia się i adaptacji do zmieniających się warunków. Innowacyjność przedsiębiorstw zależy oczywiście również od czynników zewnętrznych, tym bardziej im skala przedsiębiorstwa jest mniejsza. Duże przedsiębiorstwa bowiem są zdolne elementy otoczenia przekształcać w wewnętrzne i w ten sposób poddawać je bezpośredniej kontroli, małe muszą warunki otoczenia przyjmować jako dane i do nich dostosowywać swoje działanie.

¹ Por. *Zmiany paradygmatu gospodarki przestrzennej*, pod redakcją Ryszarda Domańskiego, KPZK PAN Biuletyn, zesz. 155, Warszawa 1991.